YOUNG RESEARCHER
ISSN: 2277-7911 Impact Factor: 5.077 (SJIF 2021)
Peer-Reviewed, Refereed, Indexed Journal
Volume - 12, Issue - II, Apr-May-June 2023

वसाहती कालखंडात भारतातील कामगारांचे गुन्हेगारीकरण

डॉ. अर्जुन जाधव
डी.के.ए.एस. सी. कॉलेज, इचलकरंजी.
Corresponding Author: डॉ. अर्जुन जाधव

DOI - 10.5281/zenodo.10199701

गुन्हेगारी जमाती कायदा 1871 (CTA 1871) आणि त्यानंतरच्या ब्रिटिश भारतातील विविध प्रांतांमधील कृत्यांचा दावा करण्यात आला की गुन्हेगारी कृत्यांमध्ये गुंतलेले असल्याचा संशय असलेल्या समुदायांच्या सदस्यांमध्ये सुधारणा करण्याच्या उद्देशाने दावा करण्यात आला. अशा समुदायांची संख्या जन्माने गुन्हेगार म्हणून ओळखली गेली. या कायद्याने दडपशाही, दडपशाही, शोषण आणि बहिष्कार या एकाच कृत्याला कायदेशीर मान्यता दिली. तथापि, अशा सर्व समुदायांना, ज्यांना स्वातंत्र्योत्तर भारतात गुन्हेगार असल्याचा कलंक सहन करावा लागतो, त्यांना डीएनटी म्हणून वर्गीकृत केले जाते आणि पुनर्संचयित केले जाते.

विमुक्त आणि भटक्या जमाती (DNTs) हे समुदाय आहेत, ज्यांना उपरोक्त कायद्याद्वारे गुन्हेगार म्हणून अधिसूचित केले गेले आणि नंतर स्वातंत्र्यानंतर, स्वतंत्र भारताच्या सरकारने त्यांना वि-अधिसूचित आणि भटक्या जमाती (DNTs) म्हणून संबोधले.

सध्या, विमुक्त आणि भटक्या जमाती ही सध्याच्या लोकसंख्येच्या अंदाजे आठ कोटी आहेत. साहित्यातील अनेक गोष्टींवरून असे दिसून येते की ते अत्यंत गरिबीत जगत आहेत. या समुदायांमधील निरक्षरता अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीपेक्षा जास्त असल्याचे रेणके आयोगाने उघड केले आहे. परंतु त्यांच्याबद्दल सर्वात वाईट गोष्ट म्हणजे त्यांना राज्य आणि समाजाने गुन्हेगार म्हणून वागणूक दिली आहे. चोरी किंवा दरोड्याची घटना घडली की ते प्रथम संशयित बनतात. या कायद्याचा प्रभाव अजूनही असंख्य समुदायांनी पाहिला आणि अनुभवला आणि म्हणूनच या कायद्याचे परीक्षण करणे आणि वसाहतवादी शक्तीच्या हेतूकडे गंभीरपणे पाहणे हे समाजशास्त्रज्ञांसमोर आव्हान बनले आहे. ते स्वतंत्र भारतात सतत देखरेखीखाली असतात. याचा एकत्रित परिणाम आजपर्यंत nu,erpuscommuntites द्वारे ज्वलंत आहे, याने धोरणकर्ते सामाजिक शास्त्रज्ञ आणि आमदारांसाठी आणि या कायद्याचे पुनर्परीक्षण करणे आणि वसाहती शक्तीच्या हेतूकडे गंभीरपणे पाहणे हे मोठे आव्हान उभे केले आहे. आणि त्यात सुधारणा करून त्यांची मानवी प्रतिष्ठा कशी बहाल करावी.

औपनिवेशिक काळात वसाहतींमध्ये कामगार परिसंचरण ही इंडेंटर्ड स्थलांतरित कामगार प्रणाली होती. अविकसित वसाहतींमधील पायाभूत सुविधा, औद्योगिक आणि वृक्षारोपणाच्या कामांसाठी वसाहतीत लोकसंख्येचा स्वस्त मजूर

म्हणून वापर करणे हा या धोरणाचा उद्देश होता. औपनिवेशिक भारतात, फ्रेंच तसेच ब्रिटीश साम्राज्याने करारबद्ध स्थलांतरित मजुरांची भरती केली होती. त्याच काळात वसाहतवादी भारतातील दोषी कामगारांना ब्रिटीश साम्राज्याच्या नव्या वसाहतीत झालेल्या प्रदेशांच्या पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी काम करण्यासाठी नेण्यात आले. १९९९ च्या शेवटी[व्या] शतकानुशतके औपनिवेशिक भारताने गुन्हेगारी जमाती कायदा 1871 हा आणखी एक कायदा लागू केला, ज्याने कोणत्याही व्यक्तीला गुन्हेगार म्हणून ओळखण्याचा आणि त्याच्यावर किंवा तिला कडक निगराणीखाली ठेवण्याचे अधिकार दिले, ज्यात अशा लोकसंख्येला वस्तीमध्ये ठेवण्याची तरतूद होती आणि त्यांना औद्योगिक आणि कृषी कामगार म्हणून प्रशिक्षण द्या.

या पेपरमध्ये कामगार भरतीच्या पद्धती, गुन्हेगारी आणि गुलामगिरीचे उच्चाटन यासंबंधीचे विविध वसाहती कायदे आणि या सर्व घटनांमुळे वसाहतवादी भारतात CTA 1871 कसा लागू झाला यावर गंभीरपणे विचार केला जातो. पेपर असेही तर्क करतो की गुन्हेगारीची धारणा, CTA द्वारे लादलेले, समुदायांच्या संख्येवर स्वतः समुदाय सदस्यांनी आणि स्वतंत्र उत्तरोत्तर राज्याद्वारे निर्विवाद आणि परीक्षण न केलेले आहे. या पेपरचा असा युक्तिवाद आहे की सीटीएचे उद्दिष्ट सुधारणे नव्हते, जसे की ते दावा करते, विशिष्ट समुदाय ज्यांना गुन्हेगार म्हणून ओळखले गेले होते; परंतु वसाहतवादी भारतातील उद्योगांमध्ये कामगारांच्या वाढत्या गरजेच्या पार्श्वभूमीवर स्वस्त मजुरांचे शोषण करण्याचे धोरण होते. वसाहतवादाची पुनरावृत्ती करून लाखो विमुक्त जमातींची लादलेली ओळख काढून टाकण्याची नितांत गरज आहे, असे ते आग्रही आणि युक्तिवाद करते.

दंडनीय वसाहतींमध्ये दोषींची वाहतूक:

ज्या काळात वरील धोरण लागू केले गेले, तो काळ आशियाई, आफ्रिकन आणि अमेरिकन उपखंडांच्या वसाहतीद्वारे चिन्हांकित होता. ब्रिटन आणि आयर्लंडमधून गुन्हेगारांची जगभरातील विविध वसाहतींमध्ये सक्तीने वाहतूक करणे, हे ब्रिटिश समाजाचे गुन्हेगारांपासून संरक्षण करण्यासाठी ब्रिटिश सरकारने अवलंबलेले धोरण होते. पश्चिम भारत, उत्तर अमेरिकन वसाहती आणि ऑस्ट्रेलिया अशा काही वसाहती होत्या जिथे गुन्हेगारांची वाहतूक होते. अनेक गुन्हेगार वसाहतीत मोकळे कामगार म्हणून काम करून आपले स्वातंत्र्य विकत घेऊ शकले. ऑस्ट्रेलियामध्ये, या दोषींचा वापर प्रदेशाच्या विकासासाठी केला गेला. या संदर्भात, आनंद यांग असा युक्तिवाद करतात की, हे जबरदस्तीचे स्थलांतर ब्रिटिश सरकारने एकत्रीकरण आणि स्वतःची वसाहतवादी सत्ता स्थापन करण्यासाठी अवलंबलेली रणनीती होती. त्यांनी पुढे असा युक्तिवाद केला की, भारतातील ब्रिटीश सरकारने त्यांचे साम्राज्य बळकट करण्यासाठी हीच रणनीती कशी वापरली, खाली-

"साम्राज्याच्या अनिवार्यतेने "पुश" घटक निर्माण करून वाहतुकीलाही अनुकूलता दिली: भारतातील

*ब्रिटीश वर्चस्वापासून परदेशातील त्यांच्या वाढत्या साम्राज्यापर्यंत दोषींना हद्दपार करण्यास प्रोत्साहन देणारी शक्ती. उपखंडात औपनिवेशिक राजवटीचा विस्तार होत असताना-नवीन प्रदेशांच्या विलयीकरणाद्वारे आणि ग्रामीण भागात त्याचा विस्तार झाल्यामुळे-ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनी वाहतूक ही एकीकडे राजकीय विरोधकांच्या उदयोन्मुख साम्राज्यापासून आणि दुसरीकडे दुष्ट गुन्हेगारांना मुक्त करण्यासाठी उत्तम प्रकारे कॅलिब्रेट केलेली शिक्षा म्हणून समजू लागली. इतर. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, त्यांनी याला साम्राज्य उभारणीचे एक लवचिक साधन मानले, ज्यांनी प्रतिकार केला किंवा कायदा आणि सुव्यवस्थेची विकसित होत असलेली व्यवस्था खराब करण्याची धमकी दिली अशा लोकांना संपवून, वसाहतवादी राजवटीचा पाया मजबूत करण्यासाठी.**[१]***

गुन्हेगारी तसेच बंडखोरी हाताळण्यासाठी ब्रिटीश सरकारनेही ही रणनीती वापरली. ब्रिटीशांनी भारतातून आणि इतर आशियाई वसाहतींमधील दोषींना नेण्यासाठी दंडनीय वसाहती किंवा मोठे तुरुंग विकसित केले. आशियाई उपखंडात पहिली वस्ती सुमात्रा येथे होती जिथे भारतातून दोषींच्या पहिल्या गटाला शिक्षा ठोठावण्यात आली होती परंतु प्रथम दोषी ठरलेल्या गटाला कोणत्या वर्षी शिक्षा ठोठावण्यात आली आणि त्यांची वाहतूक करण्यात आली याबद्दल कोणतीही स्पष्टता नाही. ही वाहतूक का आणि कशी झाली हे आनंद यांग सांगतात. तो म्हणतो-

*'भारतात वाहतुकीचा विषय 1773 च्या सुरुवातीस आला, जेव्हा बंगालचे गव्हर्नर वॉरन हेस्टिंग्स यांनी पश्चिम सुमात्रामधील बेंगकुलेन (फोर्ट मार्लबरो म्हणून ओळखले जाणारे) कैद्यांना हद्दपार करण्याची शिफारस केली. 1784 31 मध्ये पहिल्या भारतीय दोषींना प्रत्यक्षात केव्हा नेण्यात आले याविषयी स्रोत भिन्न असले तरी - एका अहवालानुसार - 1787 मध्ये कलकत्ता येथे सर्वोच्च न्यायालयाने शिक्षा सुनावली आणि बेंगकुलेन येथे निर्वासित करण्यात आले. त्यानंतर, बंगालमधील तुरुंगातील सुविधांचा अभाव आणि कैद्यांच्या वाढत्या संख्येमुळे इतर गंतव्यस्थाने शोधण्यात आली आणि विकसित केली गेली. 1788 मध्ये गव्हर्नर-जनरल कॉर्नवॉलिस यांनी प्रिन्स ऑफ वेल्स बेटावर वाहतुकीची शिफारस केली, ज्याला पेनांग म्हणून ओळखले जाते, जे ईस्ट इंडिया कंपनीने 1786 मध्ये विकत घेतले होते, किंवा विशिष्ट शिक्षेच्या बदल्यात तुलनात्मक साइट्स: जन्मठेप, सात वर्षांची मुदत किंवा हातपाय जप्त करणे. 1790 पर्यंत पहिल्या भारतीय दोषींनी पेनांगच्या भूमीवर पाऊल ठेवले होते.**[२]***

अशा प्रकारे ब्रिटिश सरकारने दोषींना वसाहतवादी भारतातून इतर वसाहतींमध्ये नेण्याचे धोरण स्वीकारले. पेनांग, मलाक्का आणि सिंगापूर या तीन दंडनीय वसाहती, जिथे बहुतेक दोषींना पाठवण्यात आले होते ते ब्रिटिश वसाहत भारतातील होते.*पेनांग, मलाक्का आणि सिंगापूर हे 1826 मध्ये एकत्र करून सामुद्रधुनी वसाहती तयार*

*करण्यात आल्या जे भारतीय राजवटीच्या संपूर्ण कालावधीत दंड वसाहत राहिले.**[३]**.*

या दोषी कामगारांसोबत, वसाहती भारतात 1836 च्या ठग्गी कायदा XXX अंतर्गत दोषी ठरलेल्या ठग्गींना देखील वाहून नेण्यात आले आणि वसाहती भारतातील वाढत्या गुन्हेगारीला आळा घालण्यासाठी दंडात्मक बंदोबस्तात ठेवण्यात आले. सिंगापूरच्या दंडनिश्चितीतील खालील रेकॉर्ड हेच चित्रित करते.

*"ठग्गी," आम्हा सर्वांना माहीत आहे, की इथे त्याची पुनरावृत्ती होणार आहे, अगदी सुरुवातीच्या काळापासून संपूर्ण भारतात संपूर्णपणे कार्यरत होती, परंतु या शतकाच्या सुरूवातीस याकडे भारत सरकारचे गांभीर्याने लक्ष वेधले गेले; आणि असे दिसून आले टोळ्यांमध्ये काम करणाऱ्या काही कुटुंबांचा वंशपरंपरागत प्रयत्न - हिंदूंनी त्यांची देवी भवानी आणि इतर पंथ देवी यांना संतुष्ट करण्यासाठी - आणि त्यांनी देशभरात असंख्य खून [१२] केले. ठग हे एक धाडसी, दृढनिश्चयी पुरुष होते. , आणि नियमानुसार त्यांनी स्वतःला नेता, मन वळवणारा, गळा घोटणारा, स्काउट आणि कबर खोदणारा अशा गटांमध्ये विभागले, परंतु सर्व टोळ्या, आनंदाने भारतासाठी, शेवटी 1860 च्या सुमारास कर्नल स्लीमनच्या नेतृत्वाखाली फुटल्या. फाशी देण्यात आली, आणि अनेकांना मलाक्काच्या सामुद्रधुनीतील आमच्या दंडात्मक वसाहतींमध्ये नेण्यात आले. भारताच्या काही भागात डकैती ठग्गी सारखीच होती, कारण नेत्यांनी त्यांच्याबरोबर एक पवित्र अवजारा सोबत नेला होता, जो भवानीला वाहिलेला होता. या प्रकरणात ठगांमध्ये ही एक कुऱ्हाडी होती, परंतु डाकूंबरोबर ती अत्यंत स्वभावाची धार असलेली कुऱ्हाड होती**[४]**.*

औपनिवेशिक भारतातून आणलेल्या या दोषींना पेनांगमध्ये रस्ते बांधणी, निकामी झाडे, विटा तयार करणे, चुना जाळणे इत्यादी विविध कामांसाठी पेनांगमध्ये कामगार म्हणून तैनात करण्यात आले होते आणि नंतर ते तुरुंगाच्या आत छडी किंवा रॅटनच्या कामातही गुंतले गेले. सेटलमेंटमधील खालील नोंदी दोषींना दिलेल्या कामाचे स्वरूप स्पष्ट करतात-

'पुष्कळ नंतर, तथापि, पन्नासच्या दशकात, तुरुंगात रॅटन वर्क सुरू करण्यात आले, आणि सुलभ खुर्च्या, आराम खुर्च्या, बास्केट आणि इतर अतिशय दर्जेदार वस्तू तयार केल्या गेल्या[20] आणि उच्च किमतीला लोकांना विकल्या गेल्या. त्यापेक्षा तेच सामान शहरात विकत घेतले जाऊ शकत होते, परंतु ते रतनच्या गुणवत्तेत आणि त्यांच्या मेकमध्ये खूप श्रेष्ठ होते. 1860 च्या सुमारास, कारागृहात आणि देशातील जिल्ह्यांमध्ये वेगवेगळ्या "आदेशांवर" लोहार आणि सुतारांची दुकाने सुरू झाली.[५]

आनंद यांग वरील सर्व दोषींसाठी दोषी कामगार हा शब्द वापरतात ज्यांना अशा वसाहतींमध्ये पाठवण्यात आले होते आणि त्यांना वसाहतींच्या पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी किंवा त्यांच्या श्रमातून नफा मिळविण्यासाठी इतर उत्पादक कामासाठी काम करायला लावले होते. तो खालीलप्रमाणे या संज्ञेचा वापर तर्कसंगत करतो -

*"दोषी कामगार" या शब्दाचा माझा वापर ऑस्ट्रेलियन दोषींच्या इतिहासावरील संशोधनवादी शिष्यवृत्तीतून घेतलेला आहे, मुद्दाम केला आहे. त्या साहित्याप्रमाणेच, इथेही उत्पादक कामगार म्हणून त्यांची भूमिका अधोरेखित करण्याचा आणि त्यांच्या गुन्हेगारी भूतकाळापासून लक्ष वळवण्याचा हेतू आहे, ज्याने कामगार म्हणून त्यांची क्षमता आणि परिणामकारकता याआधी दिशाभूल केली होती. तसेच ऑस्ट्रेलियन इतिहासातील लेखनाच्या आधीच्या पिढीने गुन्हेगारांच्या गुन्हेगारी आणि वैयक्तिक पार्श्वभूमीचा खोलवर विचार केला नाही. त्याऐवजी हे चुकीचे गृहीत धरले गेले की दोषी हे "व्यावसायिक आणि सवयीचे गुन्हेगार" होते ज्यांचे चारित्र्य आणि गुन्हेगारीमुळे त्यांना अकार्यक्षम कामगार बनण्याचे ठरले. म्हणून "दोषी कामगार" ही संकल्पना "प्राप्त झालेल्या व्याख्येच्या विरुद्ध झुकते... [त्याने] पुरुष दोषींना कठोर आणि व्यावसायिक गुन्हेगार, स्त्रिया वेश्या म्हणून आणि दोषींना सक्तीच्या मजुरीची क्रूर आणि अकार्यक्षम व्यवस्था म्हणून जोर दिला आहे.**[६]**.*

अशाप्रकारे अननद यांग यांनी दोषींऐवजी 'दोषी कामगार' या सन्माननीय नामावलीचा वापर करणे म्हणजे वसाहतवादी सत्तेद्वारे गुन्हेगार म्हणून ओळखल्या गेलेल्या व्यक्तींची ओळख काढून टाकण्याचा प्रयत्न आहे.

विशेष म्हणजे सिंगापूरची सुरुवातीच्या पायाभूत सुविधांची इमारत ही भारतासारख्या वसाहतीतून आणलेल्या दंडनीय वस्तीतील दोषी कामगारांनी केली होती. नंतर जेव्हा भारतीय दोषी कामगारांना त्यांची मुदत संपल्यावर सोडण्यात आले तेव्हा ते भारतात परतले नाहीत परंतु त्यांनी स्थानिक मुलींशी लग्न केले आणि तिथेच स्थायिक झाले. 1871 मध्ये उर्वरित दोषींना माफ करण्यात आले आणि त्यांची बिनशर्त सुटका करण्यात आली. वस्तीत शिकलेल्या कौशल्याने त्यांना नोकऱ्या मिळाल्या होत्या. अनेकांनी व्यवसाय सुरू केले आणि तिथेच स्थायिक झाले. सिंगापूरच्या सर्वात सुंदर इमारती केवळ दोषी कामगारांनी बांधल्या आहेत[7].

सामुद्रधुनी सेटलमेंट बंद करणे आणि वसाहती भारतात CTA लागू करणे, योगायोगाने, त्याच वर्षी पडले. अशा प्रकारे ब्रिटीश सरकारने अतिशय हुशारीने सामुद्रधुनी सेटलमेंटमध्ये दोषींची शिक्षा आणि काम दोन्ही एकत्र केले.

गुलामगिरी विरोधी कायदा आणि ब्रिटीश वसाहतींमधील कामगारांची गरज: इंडेंटर्ड लेबर सिस्टमचा उदय:

ब्रिटनमध्ये गुलामगिरीच्या निर्मूलनासाठी समतावादी विधेयक मंजूर करण्यात आले. या कायद्यातून ईस्ट इंडिया कंपनीचे क्षेत्र वगळण्यात आले असले तरी नंतर १८४४ मध्ये त्यात समाविष्ट करण्यात आले. या कायद्याने आशिया खंडातील कामगार स्थलांतरात परिवर्तन घडवून आणले[8].

गुलामगिरीच्या निर्मूलनामुळे ब्रिटीश वसाहतींमध्ये मजुरांचा तुटवडा निर्माण झाला होता, कारण जे गुलाम बहुतेक मोठ्या शेतकरी आणि

बागायतदारांनी वापरले होते ते आता त्यांच्यासाठी उपलब्ध नव्हते[9].

लवकरच विविध ब्रिटीश वसाहतींमधील कामगारांच्या कमतरतेचा सामना करण्यासाठी ब्रिटिश सरकारने कामगार भरतीची नवीन प्रणाली संस्थात्मक केली आहे. त्याला 'इंडेंचर्ड' किंवा कंत्राटी कामगार योजना म्हणतात. या योजनेंतर्गत, वसाहतींचे राज्य सचिव लॉर्ड स्टॅन्ले यांच्या आदेशानुसार, ब्रिटन आणि भारतीय कामगार यांच्यात पाच वर्षांच्या सुरुवातीच्या कालावधीसाठी नागरी करार करण्यात आला[10].

मॉरिशस ही फ्रेंच वसाहत (आयल ऑफ फ्रान्स) होती, नंतर ब्रिटिश वसाहत होती, त्यांनी साखर उद्योगात मोठ्या प्रमाणावर मजुरांचा वापर केला. जरी, फ्रेंच राजवटीत तेथे काही मजूर काम करत होते, परंतु त्यांची संख्या खूपच कमी होती. परंतु गुलामगिरीच्या निर्मूलनानंतर, जेव्हा मॉरिशस ब्रिटीश वसाहत बनले, तेव्हा त्यांच्या कुटुंबासह बेटावर पोहोचलेल्या कामगारांची संख्या 451000 झाली[11]. मॉरिशसमधील साखर उद्योगातील मजूर पूर्णपणे ब्रिटिश भारतातील होते. 1917 पर्यंत इंडेंटर्ड कामगार पद्धत चालू होती.

हा जागतिक कॅनव्हास होता ज्यावर गुन्हेगारी टोळी कायदा चित्रित झाला. या काळात अनेक वसाहतींना स्वस्त कामगारांची गरज होती. दोषी मजुरांना त्यांच्या अविकसित वसाहतींच्या पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी वापरण्याची आणि क्षुल्लक कामांसाठी वापरण्याची पूर्वीची ब्रिटिश धोरणे वसाहती भारतात आणि मॉरिशससारख्या इतर वसाहतींमध्ये कापूस गिरण्या आणि साखर कारखान्यांसारख्या नवीन उद्योगांच्या उदयामुळे बदलणे आवश्यक होते. श्रमिक होते.

गुन्हेगारी जमाती कायद्याची उत्पत्ती:

गुन्हेगारी जमाती कायदा हा ब्रिटीश वसाहत भारतात लागू केलेला कायदा आहे ज्याद्वारे विविध समुदायांना गुन्हेगार म्हणून घोषित केले गेले. आधुनिक शिक्षणाचा परिचय, जंगले आणि मीठ यांसारख्या विविध नैसर्गिक साधनसंपत्तीवरील कर, रस्ते, रेल्वे आणि नवीन न्याय व्यवस्थेसारख्या आधुनिक दळणवळणाचे जाळे यासह विविध बदलांनी चिन्हांकित वसाहतवादाचा काळ. प्रदेशावर नियंत्रण ठेवणे आणि त्यातून मिळणाऱ्या महसूलाचे शोषण करणे हा यामागचा उद्देश होता. जुने अधिकारी आणि जमीनदार, साहूकार आणि महाजनांसह भागधारक या नवीन राजवटीचा भाग बनले. जुन्या पारंपारिक उपजीविका, सांस्कृतिक व्यवस्था निरर्थक झाल्या. इंग्रजांच्या राजवटीचा अंतर्भागात विस्तार करण्याच्या या प्रयत्नाला अनेक समुदायांकडून विरोध झाला. अनेक जमाती आणि जातींचे सुरुवातीचे उठाव हे केवळ ब्रिटीश सरकारविरुद्धच नव्हते तर ते स्थानिक जमीनदार आणि साहुकर यांच्याविरुद्धही होते जे वसाहतवादी धोरणे राबवण्यात ब्रिटिश साम्राज्याचा भाग बनले होते. यापैकी काही बंडांचा उल्लेख व्ही. राघवैय्या यांनी त्यांच्या कार्यात केला आहे. त्यांनी बंडाचे वर्णन खालीलप्रमाणे केले आहे-

1772 मधील मल पहारियाच्या उठावापासून, 1831 मध्ये सिंहभूमच्या होसचा विद्रोह, 1846 मध्ये खोंडचा उठाव, 1855 मधील संथाल बंडापासून आदिवासी लोकांचे अनेक उठाव झाले." (15, व्ही. राघवैय्या)

रामचंद्रगुहा यांना हा उठाव वसाहतवादी सत्तेला सुरुवातीचा प्रतिकार समजला. त्यांनी या उठावांची वैशिष्ट्ये खाली वर्णन केली आहेत "त्या काळातील असंख्य शेतकरी उठाव, त्यातील काही व्याप्ती मोठ्या प्रमाणात आणि वसाहतविरोधी चेतनेपर्यंत पोहोचलेल्या नेतृत्वाने त्यांना स्थानिकतेच्या वर उचलून राष्ट्रव्यापी साम्राज्यवादविरोधी बनवण्यासाठी व्यर्थ वाट पाहिली. मोहीम.." (जी. ॲलोसिसियस, 5)
हे बंड स्वाभाविकपणे ब्रिटिश सरकारने दडपले होते. नवीन वन कायदा 1874 अनुसूचित क्षेत्रे "अनुसूचित ट्रॅक" मध्ये निर्दिष्ट करण्यासाठी पारित करण्यात आला. याने समुदायांना जंगलात प्रवेश करण्यापासून प्रतिबंधित केले, जे ते शतकानुशतके करत होते.

राजस्थानातील भिल्ल आणि महाराष्ट्राचा काही भाग हे CTA अंतर्गत आलेल्या जमातींचे आणखी एक उदाहरण आहे. ऐतिहासिकदृष्ट्या त्यांच्याकडे राजस्थान राज्यातील राणा घराण्याच्या सैन्याचा भाग होता. मुघलांच्या आक्रमणानंतर आणि राणांच्या पराभवानंतर, भिल्ल गुजरात आणि महाराष्ट्रात विखुरले. भिल्ल हे जंगलातील रहिवासी आहेत आणि ते जंगलातूनच आपली उपजीविका करतात. त्यामुळे नवीन वनकायदे लागू झाल्यानंतर त्यांची रोजीरोटी गमवावी लागली. इंग्रजांविरुद्ध पूर्वीचे बंड हे भिल्लांचे होते आणि नंतर ते CTA अंतर्गत आणले गेले.

वनवासी व्यतिरिक्त इतर समुदाय होते ज्यांनी नवीन ब्रिटीश कायदे आणि दळणवळणाच्या आधुनिक साधनांमुळे आपली उपजीविका गमावली होती. हे समुदाय भटके होते जे एका प्रदेशातून आणि एका गावातून दुसऱ्या गावात जात राहतात. ते एका प्रदेशातून दुसऱ्या प्रदेशात मीठ आणि धान्यासारख्या वस्तूंचा व्यापार करतात. ते ताडाच्या पानांपासून चटई तयार करणे, दगडापासून ग्राइंडर बनवणे आणि बांधकामासाठी दगड कापून आकार देणे या व्यवसायात गुंतलेले आहेत. त्यांच्यापैकी काही धार्मिक कलाकार आणि हस्तरेखावादक, मेंढपाळ आणि शिकारी आहेत.

मिठाच्या उत्पादनावर आणि त्याच्या व्यापारांवर कर आणि परवाना दिल्याने मीठ व्यापारी भटक्या लोकांची रोजीरोटी गमवावी लागली. त्यातून मिठाच्या व्यापारात मोठे व्यापारी आले. कोराव हा मद्रास प्रेसिडेन्सीचा असा समुदाय आहे ज्यांनी वसाहतवादी धोरणांमुळे आपली उपजीविका गमावली. कोराव हे परंपरेने किनारपट्टीच्या भागापासून किनारपट्टी नसलेल्या दुर्गम भागापर्यंत मीठाचा व्यापार करत होते. रेल्वे, रस्ते आणि मिठावरील कर इंग्रजांच्या राजवटीने सुरू केल्यामुळे समाजाचा व्यापार बेकार झाला. तसेच वनकायद्यांमुळे बांबूसारखे उत्पादन त्यांच्यासाठी अगम्य बनले होते, ज्यापासून ते झाडू, टोपल्या आणि चटई खरेदी करत असत. कोराव हे भटके

होते म्हणून त्यांच्याकडे परंपरागत जमीन नव्हती. या समाजातील सदस्यांच्या जगण्याचा प्रश्न होता. ते जगण्यासाठी गुन्हेगारी प्रथांकडे वळले यात आश्चर्य नाही.

काही सदस्यांनी स्वतःला किरकोळ चोरी आणि डकैतीसारख्या गुन्हेगारी प्रथांमध्ये ढकलले. याकडे ब्रिटिश सरकार संभाव्य गुन्हेगार म्हणून पाहिले जाते. उपजीविका गमावलेल्या आणि गुन्हेगारीकडे ढकलले गेलेले आणखी काही समुदाय म्हणजे तेलंगणातील लंबाडा आणि महाराष्ट्रातील बंजारा. कोराव आणि बंजारांच्या बाबतीत, संपूर्ण समाज चोरीसारख्या गुन्हेगारी कृत्यांकडे वळला होता की नाही हे सांगणे फार कठीण आहे..अशाप्रकारे, ब्रिटिश सरकारने त्यांच्या वसाहतींमधून महसूल वाढवण्यासाठी तयार केलेले नवीन कायदे आणि धोरणे, असंख्य भटक्या समुदायांची रोजीरोटी हिरावून घेतली..वरील धोरणांना प्रतिसाद म्हणून यातील काही समुदायांनी ब्रिटिश सरकारच्या विरोधात ठामपणे भूमिका मांडण्यास सुरुवात केली. भारतात अनेक भटके विमुक्त समुदाय आहेत जे लोकांच्या जमावाने प्रवास करतात, त्यामुळे त्यांच्यासाठी संघटित होणे आणि सामान्य शत्रूविरूद्ध ठामपणे उभे राहणे खूप सोपे होते.

औपनिवेशिक भारत आणि इंग्लंडमध्ये गुन्हेगारीच्या कल्पनेचा उदय:

ब्रिटीश कायदा निर्मात्यांनी सीटीए लागू करण्यामागे कोणते कारण आणि तर्कशुद्धता दिली हे जाणून घेणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. ब्रिटीश नागरी सेवकांना भारतातील जातिव्यवस्थेचा अभ्यास करण्याची तीव्र इच्छा होती. जातीव्यवस्थेचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे जातीसह व्यवसाय निश्चित करणे. त्यांनी काढलेला निष्कर्ष असा आहे की जी व्यक्ती त्याच्या/तिच्या अस्तित्वासाठी गुन्ह्यात गुंतलेली आहे ती त्याच्या/तिच्या पूर्वजांनी पारंपारिकपणे केली होती.

व्हाईसरॉयच्या कार्यकारी परिषदेचे एक सदस्य जे एच स्टीफन्स यांनी सीटीए लागू करण्यापूर्वी चर्चेत सांगितले की "*भारताचे वैशिष्ट्य म्हणजे जातिव्यवस्था. तसे व्यापारी जातीने जातात; सुतारांचे कुटुंब एक शतक किंवा पाच शतके सुतार असेल, जर ते इतके दिवस टिकले तर. हे लक्षात घेऊन व्यावसायिक गुन्हेगारांचा अर्थ स्पष्ट होतो. याचा अर्थ असा आहे की ज्यांचे पूर्वज अनादी काळापासून गुन्हेगार होते, ज्यांना स्वतः जातीचा वापर करून गुन्हेगारी करण्याचे ठरवले जाते आणि ज्यांचे वंशज कायद्याच्या विरोधात अपराधी होतील, जोपर्यंत संपूर्ण टोळीचा ठगांच्या रीतीने उच्चाटन होत नाही किंवा त्याचा हिशेब केला जात नाही. जेव्हा एखादा माणूस तुम्हाला सांगतो की तो कायद्याच्या विरुद्ध अपराधी आहे तो सुरुवातीपासून तसाच आहे आणि शेवटपर्यंत तसाच राहील. सुधारणा अशक्य आहे, कारण तो त्याचा व्यापार आहे, त्याची जात आहे, अपराध करणे हा त्याचा धर्म आहे असे मी म्हणू शकतो*" [राघवैय्या 1968: 188-89, मुकुल कुमार यांनी "औपनिवेशिक भारतातील जाती आणि गुन्हेगारीचे संबंध एक

प्रवचन विश्लेषण" मध्ये उद्धृत केले आहे आर्थिक आणि राजकीय साप्ताहिक 6 मार्च 2004].अशी ब्रिटीश प्रशासकाची मानसिकता होती. जातीशी संबंध जोडून त्यांनी केलेल्या गुन्ह्याचा तो लाखो समाजाला कलंक सहन करावा लागला.

भारतातील गुन्हेगारी कल्पनेच्या उदयास आणखी एक संदर्भ आहे. इंग्लंडमध्ये सामान्यतः खालच्या वर्गाच्या आणि विशेषतः गुन्हेगार वर्गाच्या पूर्ततेच्या क्षमतेबद्दल सार्वजनिक चर्चा होती. हे औद्योगिकीकरण, शहरीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर होते आणि गरिबी, दारूबंदी, गर्दी, अस्वस्थ कौटुंबिक जीवन, आजारी आरोग्य आणि गुन्हेगारी यांसारख्या समस्या उद्भवल्या. मजबूत सामाजिक कायद्यानंतर या समस्या कायम होत्या. गुन्ह्याला आनुवंशिक म्हणून चांगल्या जनुकांच्या संकल्पनेवर विश्वास ठेवण्याचा प्रबळ प्रलोभन होता, म्हणजे युजेनिक म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या आणि फ्रान्सिस गॅल्टन यांनी प्रसिद्ध केलेल्या आणि लोकप्रिय झालेल्या, उच्चभ्रू आणि प्रशासकांमध्ये खूप चर्चिल्या गेल्या आणि स्वीकारल्या गेल्या. हा प्रलोभन एवढा वाढला की पुढच्या पिढ्यांमध्ये जीन्स जाणे थांबवण्यासाठी कैद्यांची सक्तीने नसबंदीही करण्यात आली. हे मानववंशशास्त्र आणि मानववंशशास्त्राच्या विकसनशील क्षेत्रांनी देखील योगदान दिले आहे ज्याने गुन्हेगारांच्या शारीरिक वैशिष्ट्यांचे वर्णन केले आहे. इंग्लंडमध्ये गुन्हेगारी लोकसंख्येच्या रूपात पाहिली जात होती ज्यांनी सुसंस्कृत सवयी स्वीकारल्या नाहीत. राज्यांनाही या गटांवर संशय येतो. त्यांनी ब्रिटनमध्ये भटकंती कायदा (1884) पास केला ज्यामुळे जिप्सींच्या क्रियाकलापांवर लक्ष ठेवण्यासाठी भटकंती आणि फ्रीव्हीलरी प्रतिबंधित केले गेले कारण त्यांच्याकडे खाजगी मालमत्तेला धोका नाही म्हणून त्यांच्याकडे पाहिले गेले. 1869 मध्ये आणखी एक कायदा 'सवयी गुन्हेगारी कायदा' संमत करण्यात आला ज्याने गुन्हेगारी वर्गाचे वर्गीकरण केले जे प्रामुख्याने सीमांत आणि गरीब लोक होते.

भारतामध्ये CTA च्या कायद्यात गुन्हेगारीवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी स्पष्ट तर्कसंगत आहे परंतु वास्तविक कारण वसाहतवादी धोरणांविरुद्ध समुदायांचे बंड दाबणे हे होते.

CTA मध्ये औद्योगिक प्रशिक्षणाची तरतूद:

1897 मध्ये ब्रिटीश सरकारने CTA 1871 मध्ये दुरुस्ती केली. कायद्यात त्यांनी अधिसूचित समुदाय सदस्यांना बंद सेटलमेंटमध्ये ठेवण्याची तरतूद केली. त्यामागचे कारण म्हणजे, या सदस्यांपासून समाजाचे रक्षण करणे आणि त्यांना त्यांचे जीवन नैतिकतेने जगण्याची संधी देणे. वस्तीत सभासदांना कृषी व औद्योगिक प्रशिक्षण व त्यांच्या मुलांना शिक्षण देण्यात आले.

1911 मध्ये त्यांनी पुन्हा दुरुस्ती करून कायद्याची चार स्तरांमध्ये विभागणी केली होती-

1) अधिसूचना 2) नोंदणी 3) निर्बंध
4) सेटलमेंट मध्ये प्रवेश

या दुरुस्तीसह, स्थानिक प्राधिकरणाला कोणत्याही समुदाय, गट किंवा व्यक्तीला गुन्हेगारी टोळी किंवा गुन्हेगारी टोळीचा सदस्य म्हणून घोषित

करण्याचा आणि सूचित करण्याचा अधिकार प्राप्त झाला जो कोणत्याही गुन्हेगारी कार्यात गुंतलेला आढळला. त्यांना अशा जमातीच्या सदस्यांची माहिती ठेवण्याचे आणि त्यांच्यावर लक्ष ठेवण्याचे अधिकारही मिळाले. या सदस्यांना दिवसातून दोन ते तीन वेळा गावप्रमुखांना हजेरी द्यावी लागली. जेव्हा केव्हा या जमातींना गाव सोडावे लागले तेव्हा त्यांनी गावच्या प्रमुखांना कळवायचे. प्रवासादरम्यान अशा सदस्यांना गावात पोहोचताना आणि सोडताना गावातील प्रमुखांना कळवावे लागते. त्यामुळे अशा जमातींच्या सदस्यांवर पूर्ण निर्बंध होते.

या कायद्याचा आणखी एक भाग म्हणजे या समुदायांसाठी वसाहती स्थापन करणे. या वस्त्या दोन प्रकारच्या होत्या. एक म्हणजे शेत सेटलमेंट, ज्यामध्ये शेतकरी बनण्यासाठी आवश्यक प्रशिक्षण गुन्हेगारी झालेल्या समुदायांच्या सदस्यांना प्रदान केले गेले होते. दुसरी औद्योगिक वसाहत होती, ज्यामध्ये व्यावसायिक प्रशिक्षण दिले जात होते आणि प्रशिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर सदस्यांना उद्योगांमध्ये नोकरी दिली जात होती. सेटलमेंट अधिकाऱ्यांना सेटलमेंटमध्ये सदस्य किंवा अधिसूचित जमातींच्या गटाला प्रवेश देण्याचा अधिकार देखील मिळाला. 1924 मध्ये मुंबई विभागात 52 वसाहती होत्या.

बॉम्बे प्रेसिडेन्सीमध्ये सीटीए अंतर्गत औद्योगिक वसाहती स्थापन केल्या:

औद्योगिक शहरांजवळ या वसाहती स्थापन झाल्या. येथे गुन्हेगार म्हणून अधिसूचित समाजातील सदस्यांना ठेवण्यात आले होते आणि उद्योगांमध्ये काम करण्यासाठी आवश्यक प्रशिक्षण दिले जाते. या वसाहतींमधील प्रशिक्षित सदस्यांना कामावर ठेवण्यासाठी सेटलमेंट ऑथॉरिटीचा उद्योगांशी औपचारिक करार होता.

बॉम्बे प्रेसिडेन्सीमधील काही औद्योगिक वसाहती आणि उद्योग ज्यात प्रशिक्षित अधिसूचित सदस्य कार्यरत होते ते खालीलप्रमाणे आहेत.

बॉम्बे प्रेसिडेन्सीमधील औद्योगिक वसाहती

	वस्तीचे नाव	**उद्योगांचे प्रकार जेथे अधिसूचित सदस्य कार्यरत आहेत**
१	सोलापूर	सूत आणि विणकाम गिरण्या
2	मुंडावा, पुणे	डेक्कन पेपर मिल्स
3	हुबळी	सूत आणि विणकाम गिरण्या
4	गोकाक फॉल	सूत आणि विणकाम गिरण्या
५	अंबरनाथ	वेस्टर्न इंडिया मॅच फॅक्टरी आणि स्वीडिश मॅच फॅक्टरी

वरील औद्योगिक वसाहतींव्यतिरिक्त, अधिसूचित समुदायांचे सदस्य रेल्वे वर्कशॉपमध्ये, वनविभागात वृक्षतोड करणारे, धरणे, कालवे आणि रस्ते यांच्या बांधकामावर काम करत होते.

अशाप्रकारे अधिसूचित समुदायातील सदस्यांना विविध आस्थापनांमध्ये ज्या पद्धतीने काम देण्यात आले आहे, त्यावरून असे समजण्यास वाव आहे की कामगारांच्या वाढत्या मागण्या स्वस्तात पूर्ण करणे हा देखील CTA चा हेतू आहे. ब्रिटनमध्ये 1833 मध्ये गुलामगिरी विरोधी कायदा मंजूर करण्यात आला, ज्यामुळे ब्रिटीश वसाहतींमधील कामगारांची मागणी वाढली. 1871 मध्ये दंडात्मक वसाहती देखील बंद करण्यात आल्या होत्या, जरी दंड वसाहती बंद झाल्यामुळे ब्रिटीश भारतातील मजुरांच्या उपलब्धतेवर थेट परिणाम झाला नाही, परंतु दंड वसाहतींनी विविध बांधकाम संबंधित कामांमध्ये दोषींना कामावर ठेवण्याचा प्रयोग केला होता. . यामुळे गुन्ह्याचा संबंध कामाशी जोडला गेला. ब्रिटनमध्ये गुलामगिरी विरोधी कायदा लागू झाल्यानंतर आशियाई वसाहतींमध्ये ब्रिटिश सरकारने सुरू केलेली इंडेंटर्ड कामगार पद्धत 1917 पर्यंत चालू होती. ही व्यवस्था गरीबीतून खालच्या स्तरातील लोकांची सुटका करून त्यांचे नशीब आजमावण्याचा मार्ग होती. मॉरिशस सारख्या दूरच्या वसाहतींमध्ये. या काळात ब्रिटिश भारतात फक्त नवीन गिरण्या आणि कारखाने सुरू झाले होते. नवीन रेल्वे मार्ग, रस्ते, धरणे आणि कालवेही त्याच काळात बांधले जात होते. या सर्व घडामोडींना मजुरांची गरज होती. ब्रिटीश भारतातील विविध प्रांतांमध्ये लागू करण्यात आलेला CTA, ज्यामध्ये अधिसूचित समुदायांच्या सदस्यांना प्रशिक्षण आणि भरतीची तरतूद होती, नव्याने सुरू झालेल्या गिरण्या आणि कारखान्यांच्या गरजा पूर्ण केल्या आणि विविध पायाभूत सुविधांचा विकासही केला.

गुन्हेगारी जमाती कायद्याकडे वसाहतवादी भारतातील मजुरांचे प्रदाता म्हणून पाहिल्यास गुन्हेगारी समुदायांच्या उत्थानाच्या वसाहती शक्तीच्या दाव्यावरच प्रश्नचिन्ह निर्माण होणार नाही तर ते CTA कायद्यावरही प्रश्नचिन्ह निर्माण करेल. ज्या समुदायांना वसाहतवादी सत्तेनेच गुन्हेगारीकडे ढकलले होते, त्यांना गुन्हेगारी जमाती म्हणता येणार नाही. वसाहतवादी साम्राज्याच्या हेतूंची पूर्तता करण्याच्या उद्देशाने गरीब आणि प्रामाणिक समुदायांचे सक्तीने गुन्हेगारीकरण करण्याचे साधन CTA होते. वसाहतवादाच्या काळात मोठ्या सामाजिक-राजकीय-आर्थिक संदर्भासह सीटीएकडे पाहिल्यास गुन्हेगारी जमातींच्या वसाहतवादी प्रवचनाद्वारे केलेले दावे नाकारण्यास मदत होईल. हा पेपर विमुक्त जमातींसाठी सन्माननीय वर्गीकरण करण्याच्या प्रयत्नांनाही आग्रह करतो, जे सार्वजनिक स्मरणातून गुन्हेगारीचा कलंक दूर करेल.

संदर्भग्रंथ:

1. डॉ. घाटगे एस. बाबासाहेब, 'भारतातील भटक्या आदिवासी समुदायांसाठी अपंग आणि सामाजिक न्याय'.
2. बोकील मिलिंद, 'विमुक्त आणि भटक्या जमाती: एक दृष्टीकोन'.
3. संपादकीय, 'अ कोठेही अस्तित्व', आर्थिक आणि राजकीय साप्ताहिक ऑक्टोबर 6-12, 2007 अंक क्रमांक: 40

4. राठोड मोतीराज, 'महाराष्ट्रातील विमुक्त आणि भटक्या जमाती' अराजक भारत (७ नोव्हेंबर २०१४).
5. Barge, S. (2010). *Transition of Pardhi Tribe: Understanding Socio-Economic And Judiciary Aspects In Ahmednagar, Maharshtra* (Unpublished master's thesis). Tata Institute of Social Sciences, Mumbai, India. Retrieved from http://dspace.tiss.edu/jspui/handle/1/453
6. Bhasha Samsodhana Prakasana Kendra, Academia Adivasi (2004). *Adivasis: Legal Provisions, Languages, Locations: a Reference Document for the Status of Adivasis and Denotified & Nomadic Jatis in India.* Vadodara: Adivasi Academy and Bhasha Research and Publication Centre.
7. Bokil, M. (2002). De-Notified and Nomadic Tribes: A Perspective. *Economic and Political Weekly*, 37 (2), 148-154.
8. Chavan, R. N. (1989). *Bhatkya Vimuktanche Antarang*. Pune: Sugava Prakashan (in Marathi).